

القطرة من بحار مناقب النبي و العترة*

[محمد علی موحدی^۱]

چکیده:

القطرة من بحار مناقب النبي و العترة اثری حدیثی - کلامی است که در راستای بازخوانی فضائل اهل بیت علیهم السلام تألیف یافته است. ساختار سنتی، سازواره نه چندان نظام مند، و اندک بودن دستاوردهای نوین علمی این کتاب، اگرچه معضل فرو غلتیدن در دوره تکرار را به همراه داشته، اما این تکرار، در جهت حفظ و تثبیت داشته‌های حدیثی، احیای روش کلامی اسلاف امامیه، و کاستن از ضریب اشتغال یک سویه به مباحث فقهی صرف، به گونه‌ای هدفمند پیگیری شده است. علاوه بر ادای دین به معصومان، تأکید بر لزوم توجه به معارف اهل بیت، و هشدار نسبت به ضرورت پیروی از ایشان را نیز می‌توان در فهرست انگیزه تألیف این اثر جای داد.

کلیدواژه‌ها: سید احمد مستنبط، القطرة من بحار مناقب النبي و العترة (کتاب)، کتابشناسی احادیث اعتقادی.

* تاریخ دریافت: ۹۴/۱۲/۱۵، تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۲/۲۶.

۱. دانشجوی دکتری کلام اسلامی دانشگاه قم movahhedi85@yahoo.com

درآمد

کتاب القطرة من بحار مناقب النبی و العترة را آیت الله علامه سید احمد مستنبط (د. ۱۳۹۹ ه. ق) به زبان عربی در دو مجلد و با هدف گردآوری احادیث فضیلت معصومان علیهم السلام به نگارش درآورده است. محتوای سرشار و ارزشمند کتاب مذکور، از دانش وسیع مؤلف آن حکایت می‌کند. نویسنده این اثر با ارجاعات مکرر و متعدد به مصادر اصلی امامیه، احاطه علمی خود را بر میراث مکتوب امامی نشان داده است. علامه مستنبط در سال ۱۳۶۰ هجری قمری از تألیف این کتاب فراغت یافته است.^۱

۱- شرح حال مؤلف

مؤلف کتاب القطرة، علامه سید احمد مستنبط، از اندیشمندان شهیر نجف اشرف در قرن چهاردهم و امام جماعت عتبة مقدسه علویه بود.^۲ مرحوم آقابزرگ تهرانی، در الذریعة او را به اختصار «السید احمد بن رضی الموسوی المعروف بالمستنبط التبریزی، المعاصر»^۳ خوانده و زمان تولد او را حدود ۱۳۳۰ ه. ق دانسته است.^۴ اما همودر کتاب طبقات اعلام الشیعة و نقباء البشر فی القرن الرابع عشر، شرح حال علامه مستنبط را با دقت و حوصله بیشتری نگاشته و سال تولد او را با دقت قابل توجهی ذکر کرده است:

هو السيد أحمد بن السيد رضی بن السيد أحمد بن السيد نصرالله بن السيد حسین الموسوی الساجی التبریزی، عالم مدرس، كان جده الأعلى السيد حسین من أهل ساوج انتقل منها إلى تبريز وتعاقب فيها أولاده وأحفاده إلى

۱. طباطبایی، عبد العزیز - طباطبایی بهبهانی، محمد - آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، طبقات اعلام الشیعة و هونقباة البشر فی القرن الرابع عشر، ۱/۱۰۰.

۲. احمدیان، مینا - محدث زاده، حسین - عباسی، حبیب الله - نصیری، محمد رضا، اثر آفرینان، ۲۳۰/۵.

۳. آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ۲/۱۴۰.

۴. همان.

اليوم ومنهم علماء فضلاء، ولد المترجم بتبريز في (١٢ ربيع الثاني ١٣٢٥ هـ).^١
 بنا براین علامه مستنبط در تاریخ دوازدهم ربيع الثاني ١٣٢٥ در تبريز متولد شده
 است. جد اعلاي او آن چنان که ذکر شد، اهل ساوه بوده و از آنجا به تبريز منتقل شده
 است. لذا شهرت تبريزي ساوجي در انتهای نام علامه مستنبط از این جهت است.
 آقابزرگ در الذريعة او را از سادات موسوی بر شمرده است.^٢

مؤلف القطرة، دروس مقدماتی حوزه را نزد پدر و دیگر بزرگان در همان شهر فرا گرفت.
 حدود بیست سالگی به درس خارج وارد شد و از محضر علامه میرزا صادق تبریزی
 بهره برد.^٣ سید احمد و برادر کوچک ترش سید نصرالله، در سال ١٣٤٧ جهت تکمیل
 دروس خارج فقه و اصول از تبریز کوچ کردند. علامه سید احمد به نجف،^٤ و برادر
 او به قم^٥ مهاجرت نمود. سید احمد محضر برجسته ترین استادان آن دیار را درک
 کرد. سید ابوالحسن اصفهانی، میرزا علی ایروانی، میرزا محمد حسین نائینی و شیخ
 ضیاء الدین عراقی از جمله استادان فقه و اصول او بودند که در طبقات الشیعة از
 ایشان یاد شده است. وی با نگارش و گردآوری تقریرات برخی از استادان خود در فقه
 و اصول موفق به دریافت جایزه شد.^٦ هم چنین از برخی از همین بزرگان و نیز از شیخ
 عباس قمی، صاحب مفاتیح الجنان، و آقابزرگ تهرانی، صاحب الذريعة، مفتخر به
 اجازه نقل حدیث گردید.^٧ علامه مستنبط اگرچه در اخلاق محضر سید علی قاضی
 و آیت الله سید عبد الغفار مازندرانی را درک نمود،^٨ اما مشی حدیثی و پایمردی وی

١. طباطبایی، عبد العزیز - طباطبایی بهبهانی، محمد - آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، همان.

٢. الطهرانی، همان.

٣. همان.

٤. همان.

٥. احمدیان، مینا - محدث زاده، حسین - عباسی، حبیب الله - احمدیان، مینا - محدث زاده، حسین - نصیری، محمد رضا، همان.

٦. طباطبایی، عبد العزیز - طباطبایی بهبهانی، محمد - آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، همان.

٧. همان.

٨. احمدیان، مینا - محدث زاده، حسین - عباسی، حبیب الله - احمدیان، مینا - محدث زاده، حسین - نصیری، محمد رضا، همان.

نسبت به مکتب کلامی اهل بیت علیهم‌السلام، حاکی از فاصله‌ی فکری او با برخی از آرای عرفانی سید علی قاضی است.

شیخ هادی امینی، علامه مستنبط را «از علمای بافضیلت، و از مجتهدین عالی‌رتبه، اهل تقوا و عبادت و اعمال صالح»^۱ می‌خواند و می‌نویسد:

در مدت اقامت خود در نجف به تألیف، تحقیق، عبادت و برپایی نماز جماعت مشغول بود و همواره از زهد و تقوای عالی و توفیق عبادت فراوان برخوردار بود.^۲

ارادت خاصه به حضرات اهل بیت علیهم‌السلام و اهتمام ویژه بر زیارت ایشان، از مشخصه‌های بارز علامه مستنبط بوده است. مجتهدی سیستمی از برخی از اهل وثوق نقل می‌کند که مرحوم مستنبط «اول کسی بود که در مدت چهل سال هر شب هنگام سحر به زیارت امیرالمؤمنین شرفیاب می‌شد، زیرا کلیددار حرم مطهر، آن مرحوم را بر خود مقدم داشته و کلید را به او می‌داد... [وی] در تمام عمر مقید بود شب‌های جمعه پیاده به زیارت امام حسین علیه‌السلام مشرف شود...»^۳. این عالم بزرگ در آخرین سفر خود به کربلا در سال ۱۳۹۹، از نزدیک بودن وفات خود خبر داد و طبق خواسته‌ی او، وی را به نجف آوردند و در همان روز در نجف اشرف دارفانی را وداع گفت.^۴

از سید احمد مستنبط آثار متعددی به چاپ رسیده است. آقابزرگ در الذریعة تنها از یک اثر او به نام ضیاء الصالحین نام می‌برد. در طبقات الشیعة نیز دو اثر دیگر او به نام‌های القطرة و دلائل الحق نام برده شده است. اما رقم آثار او به مراتب بیش از این است. اینک فهرستی از آثار مؤلف عرضه می‌گردد.

۱. الامینی، محمد هادی، معجم رجال الفکر و الأدب فی النجف خلال الف عام، ۱۱۹۸/۳.

۲. همان.

۳. مستنبط، احمد، القطرة، مقدمه‌ی جلد نخست نوشته‌ی مجتهدی سیستمی، سید مرتضی، ص ۲۵.

۴. همان.

۱-۱- آثار مطبوع علامه مستنبط

تنوع آثار نگاشته شده توسط مرحوم علامه مستنبط حکایت از دانش وسیع او در فقه، اصول فقه، تاریخ، حدیث و کلام شیعه دارد. از مجموع گزارش‌های موجود از آثار وی می‌توان ده اثر را به شرح ذیل فهرست نمود:

۱. القطرة من بحار مناقب النبی و العتره: این کتاب که در باب مناقب و فضائل اهل بیت علیهم‌السلام است، برجسته‌ترین اثر حدیثی - کلامی علامه مستنبط است که در دو مجلد نگاشته شده است. بنا بر آنچه در طبقات اعلام الشیعه آمده، مؤلف از نگارش این کتاب در سال ۱۳۶۰ قمری فارغ شده است.

۲. دلائل الحق فی أصول الدین: این کتاب که مشتمل بر مباحث کلامی است، در سه جلد تألیف شده است. مطابق متن طبقات اعلام الشیعه، مؤلف در سال ۱۳۷۱ قمری از نگارش آن فارغ شده است.

۳. ضیاء الصالحین و المتجهدين: به نظر می‌رسد این کتاب پس از نگارش تقریرات او بر مباحث خارج فقه و اصول استادانش، نخستین کتابی است که از وی منتشر شده است. این کتاب در زمره آثار دعایی داخل می‌شود.

۴. اوجز البیان: این کتاب که از آثار کلامی علامه مستنبط محسوب می‌شود، شرحی است بر کتاب ارجوزه علامه حاج سید محمد رضوی کشمیری. محتوای این کتاب پیرامون اصول دین و ایمان است.

۵. تعلیقات و تقریرات: از مرحوم علامه مستنبط، تعلیقات و تقریراتی بر مکاسب، و درس‌های علامه نائینی، علامه ایروانی و علامه سید ابوالحسن اصفهانی به جای مانده است.

۶. الرشاء و الأسی: این کتاب یک تک‌نگاری تاریخی و روایی در خصوص مقتل حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام است.

۷. الزیارة و البشارة: این کتاب در دو مجلد نشر یافته است.

۸. المناسک و المدارک: اطلاعاتی درباره این کتاب گزارش نشده است.

۹. منتخب خاتم الرسائل بأحسن الوسائل: اطلاعاتی درباره این کتاب گزارش نشده است.

۱۰. ترجمه کتاب سیل الصالحین و نهج السالکین: این کتاب ترجمه‌ای است از اثر مذکور علامه سید حسن صدر. علامه مستنبط علاوه بر ترجمه، اضافاتی را بر آن نگاشته است.

۲- وضعیت حاکم بر زمان تألیف اثر و انگیزه مؤلف از نگارش آن

سده سیزدهم و چهاردهم هجری قمری، روزهای پرکشمش رویارویی سنت و مدرنیته را در حالی تجربه می‌کرد که حوزه‌های علمیه نجف و اصفهان به‌رغم مواجهه با نهضت ترجمه و ورود مسائل جدید، دست‌به‌گریبان تکرار بودند. با آغاز قرن چهاردهم و شدت یافتن گرایش‌های فلسفی در حوزه‌های علمی شیعی و اوج‌گیری جهان‌نگری نوصدرایی در برخی از طبقات روحانیون از یک سو، و اشتغال عالمان امامی به مباحث فقهی صرف و حرکت همه‌جانبه برخی از بزرگان آن دوره در جاده یک‌طرفه اصولیون از سوی دیگر، ضرورت تثبیت و احیای داشته‌های حدیثی و خلق آثار جدید کلامی - حدیثی را دوچندان می‌نمود.

در چنین روزگاری آیت‌الله علامه سید احمد مستنبط کتاب القطرة من بحار مناقب النبى والعترة را به زبان عربی و با هدف گردآوری احادیث فضیلت معصومان علیهم‌السلام به نگارش درآورد تا ضمن حفظ و نشر مجموعه‌ای از احادیث فضائل اهل بیت علیهم‌السلام، لزوم تمسک به معصومان و اتباع از ایشان را گوشزد نموده و روح گرایش به کتاب و عترت را در جوامع علمی و دینی آن زمان تقویت نماید. از این رو، این کتاب در پی احیای مشی کلامی اسلاف امامیه و هم‌سویا مدرسه حدیثی و کلامی قم در سده سوم چهارم هجری و هم‌چنین الهام گرفته از روش فکری سید بن طاووس (د. ۶۶۴) با ساختاری کاملاً سنتی و فارغ از دقت نظرهای متأخران در گردآوری حدیث، تدوین و تألیف یافته است. سازواره نه‌چندان مدون این کتاب، اگرچه توفیقی در برون‌رفت از معضل پرمالال و رخوتناک تکرار را به همراه نداشته، اما هشداری را با خود به ارمغان دارد که بر لزوم بازگشت به مشی اسلاف اصحاب امامیه تأکید می‌ورزد.

۳- ساختار کتاب القطرة

کتاب القطرة از دو جلد متمایز و مشترک در موضوع شکل یافته است. علامه مستنبط در جلد یکم و در گفتاری با عنوان «مقدمه مؤلف»، پس از حمد الهی و توضیحاتی دیگر، سه مقدمه مفصل را ذکر کرده و سپس بخش‌های اصلی کتاب را به چهارده بخش تقسیم نموده است. هربخش از جلد یکم این اثر، به مناقب یکی از معصومان علیهم‌السلام به ترتیب از حضرت رسول اکرم تا حضرت حجة بن الحسن علیه‌السلام اختصاص یافته است. پس از آن، در دو گفتار به مناقب سادات و شیعیان پرداخته شده و در نهایت بخش نهایی کتاب با عنوان خاتمه آورده شده است. مؤلف پس از اتمام نگارش جلد نخست این اثر و انتشار آن، مطابق آنچه خود در مقدمه جلد دوم نگاشته است - به احادیث فراوان و زیبایی هم مضمون با کتاب خود برمی‌خورد که آن احادیث را در جلد نخست اثر خود گردنیاورده است. از این رو و به درخواست عالمانی که از او خواسته بودند تا این احادیث را نیز گردآوری نماید، به تألیف جلد دوم می‌پردازد. البته به نظر می‌رسد رؤیایی که او پس از تألیف جلد نخست کتاب خود دیده بود، در نگارش جلد دوم آن بی‌اثر نبوده است.^۱

صاحب القطرة، در جلد دوم پس از بیان روایاتی در خصوص اسرار علم امامان، به تقریظاتی که دانشمندان بر جلد نخست اثر او نگاشته‌اند اشاره می‌نماید و متن آن تقریظات را ذکر می‌کند. سپس در گفتاری با عنوان «مقدمه مؤلف»، به انگیزه نگارش جلد دوم می‌پردازد و با تفصیلی قابل توجه، مباحث متعددی را پیرامون اهل بیت علیهم‌السلام به نگارش درمی‌آورد. مؤلف محترم پس از بیان مقدمه در ساختاری مشابه با جلد نخست، جلد دوم کتاب را به چهارده قسمت تقسیم می‌نماید. اگرچه جلد اول و دوم این اثر به لحاظ ساختاری بسیار به هم شبیه‌اند، اما تفاوت‌های کوچکی نیز با هم دارند. نکات ذیل را می‌توان به عنوان تفاوت‌های ساختاری جلد نخست و

۱. مستنبط، سید احمد، همان.

جلد دوم در نظر گرفت:

۱. جلد نخست دارای سه مقدمه، و جلد دوم دارای یک مقدمه است.
۲. در جلد دوم، به خلاف جلد نخست، بخش مستقلی به مناقب امام مجتبی علیه السلام اختصاص نیافته و از مناقب این امام در فصلی ذیل یک بخش با عنوان مناقب مشترک امامین حسنین علیهما السلام یاد شده است. در بخش دیگری از جلد دوم، به طور خاص به مناقب سیدالشهدا علیه السلام پرداخته شده است.
۳. در جلد دوم، در انتهای هر بخش، گفتاری با عنوان «پایان بخش» وجود دارد که مشتمل بر موضوعات مستقلی است. برای نمونه در پایان بخش اول جلد دوم، به فضیلت سادات گرامی و علویان، و در پایان بخش دهم جلد دوم، به تخمیس اشعار ابونواس در مدح امام رضا پرداخته شده است.
۴. در جلد نخست، دو بخش تحت عناوین «فضائل ذریه پاک پیامبر» و «فضائل دوستان و شیعیان اهل بیت» اختصاص یافته است که در جلد دوم این دو بخش در قالب فصلی از خاتمه بخش اول با عنوان «مناقب سادات گرامی و علویان» ذکر شده است.

بنابراین در مجموع کتاب القطرة از سی و پنج بخش تشکیل یافته است:

- بیست و هفت بخش پیرامون فضائل اختصاصی معصومان علیهم السلام: یک بخش ویژه امام مجتبی علیه السلام، و سایر معصومان علیهم السلام هر کدام دو بخش. (یک بخش در جلد اول و یک بخش در جلد دوم).
- یک بخش مشترک در بیان فضائل مشترک امامین حسنین علیهما السلام.
- یک بخش تحت عنوان فضائل ذریه پاک پیامبر در جلد اول.
- یک بخش تحت عنوان فضائل دوستان و شیعیان اهل بیت در جلد اول.
- چهار گفتار به عنوان مقدمه. سه مقدمه در جلد نخست و یک مقدمه در جلد دوم.

■ بخشی مختص به بیان تقریظات عالمان بر جلد اول که در ابتدای جلد دوم آمده است.

۴- محتوای کتاب القطرة

همان‌گونه که از ساختار کتاب و هدف مؤلف توقع می‌رود، این کتاب مشتمل است بر احادیث، اشعار و گاهی بیانات مؤلف در فضائل و مناقب اهل بیت علیهم‌السلام. درباره روش گردآوری و تنظیم مواد مندرج در متن این کتاب در گفتار بعدی سخن خواهیم گفت. در این گفتار به اختصار، پیرامون محتوای بخش‌های مختلف این اثر سخن می‌گوییم.

۴-۱- مناقب پیامبر گرامی اسلام

در جلد نخست، ۶۴ حدیث و در جلد دوم، ۷۱ حدیث در این خصوص گنجانده شده است که در خاتمه این بخش از جلد دوم، ۲۹ حدیث در فضائل سادات و علویان آمده است. مطالب متعدد پیرامون مناقب پیامبر گرامی اسلام در این اثر را می‌توان در عناوین کلی ذیل خلاصه نمود:

- نور پیامبر
- ولادت پیامبر و دوران کودکی آن حضرت
- فضائل پیامبر که حاوی احادیث و مطالب متعددی است.
- معجزات پیامبر
- سخنان پیامبر
- فضیلت صلوات، آداب و مکان‌های ذکر آن
- فضائل مشترک پیامبر و حضرت امیرالمؤمنین

۴-۲- مناقب حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام

در جلد اول، ۱۵۸ حدیث و در جلد دوم ۷۲ حدیث در این موضوع آمده است. این بخش از این اثر، مفصل‌ترین بخش آن حساب می‌شود. محتوای این بخش را می‌توان در عناوین کلی ذیل دسته‌بندی کرد:

- فرشتگان و امیرالمؤمنین
- انبیاء و امیرالمؤمنین
- امیرالمؤمنین و خاتم النبیین
- دوستی و دشمنی امیرالمؤمنین
- امیرالمؤمنین و مواقف قیامت
- ولایت و امامت امیرالمؤمنین و نتایج قبول و انکار آن
- علم امیرالمؤمنین
- شجاعت امیرالمؤمنین
- معجزات و کرامات امیرالمؤمنین
- امیرالمؤمنین در گفتار دیگران
- حکایاتی پیرامون امیرالمؤمنین

۳-۴- فضائل حضرت فاطمه زهرا و فرزندان او از امام حسن مجتبی تا امام حسن عسکری علیهم السلام
 در جلد اول، ۳۴ حدیث و در جلد دوم، ۲۳ حدیث در مناقب حضرت صدیقه آمده است. غیر از ۱۲ حدیثی که در فضائل مشترک امام حسن مجتبی و امام حسین علیهم السلام در جلد دوم گزارش شده است، در جلد اول ۲۰ حدیث و در جلد دوم ۲۶ حدیث به حضرت امام مجتبی اختصاص داده شده است. در خصوص فضائل سیدالشهدا علیهم السلام، در جلد اول ۲۵ حدیث، و در جلد دوم ۲۲ حدیث گردآوری شده است. محتوای کتاب القطرة در خصوص مناقب امام حسین علیهم السلام را می توان در قالب عناوین کلی ذیل دسته بندی نمود:

- ولادت حضرت سیدالشهدا
- فضائل حضرت سیدالشهدا
- مؤمن و حضرت امام حسین علیهم السلام
- فضائل کربلا
- فضائل زیارت امام حسین علیهم السلام
- عوض شهادت امام حسین علیهم السلام

در خصوص سایر امامان، در هر یک از دو جلد این اثر، احادیث متعددی با شرح و تفصیل بیان شده است. در جلد نخست، ۲۰ حدیث در فضائل امام سجاد، ۲۰ حدیث در فضائل حضرت امام باقر، ۴۵ حدیث در فضائل امام صادق، ۱۷ حدیث در فضائل امام کاظم، ۲۶ حدیث در فضائل امام رضا، ۱۷ حدیث در فضائل امام جواد، ۲۱ حدیث در فضائل امام هادی و ۱۷ حدیث در فضائل امام حسن عسکری علیه السلام ذکر شده است.

در جلد دوم نیز ۲۵ حدیث در فضائل امام سجاد، ۲۱ حدیث در فضائل حضرت امام باقر، ۳۶ حدیث در فضائل امام صادق، ۱۹ حدیث در فضائل امام کاظم، ۲۶ حدیث در فضائل امام رضا، ۱۶ حدیث در فضائل امام جواد، ۱۶ حدیث در فضائل امام هادی و ۱۹ حدیث در فضائل امام حسن عسکری علیه السلام ذکر شده است.

۴-۴- فضائل حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف

در جلد نخست این اثر، ۱۲۰ حدیث در فضائل امام عصر و در جلد دوم، ۵۴ حدیث در همین راستا گردآوری شده است. محتوای ارزشمند این کتاب را در این باب می‌توان تحت عناوین کلی ذیل دسته‌بندی نمود:

- ولادت حضرت ولی عصر
- دوران کودکی حضرت ولی عصر
- نام، القاب، نسب و سایر ویژگی‌های آن حضرت
- غیبت و حزن بر غیبت آن حضرت
- توقیعات و نامه‌های حضرت امام زمان
- تشرف یافتگان به محضر حضرت امام زمان
- وظایف شیعه در دوران غیبت و فضیلت انتظار
- اوضاع اجتماعی و اخلاقی مردم در عصر غیبت
- حوادث ظهور و زمان و مکان آن

- آثار و برکات ظهور
- سیره حکومتی آن حضرت و مدت حکومت ایشان
- اوصاف اصحاب آن حضرت
- آیات مؤوله درباره آن حضرت و ظهور ایشان

۴-۵- مناقب ذریه و شیعیان خاندان پیامبر

در کتاب القطرة مجموعاً ۱۸ حدیث در باب ذریه خاندان پیامبر و ۲۱ حدیث در مناقب شیعیان آن حضرات ذکر شده است که تماماً در جلد اول گزارش شده است. در خاتمه بخش نخست جلد دوم نیز، فصلی به مناقب سادات و علویان اختصاص یافته است.

۵- ویژگی های کتاب القطرة

کتاب القطرة را باید یک اثر حدیثی و کلامی که روش بحث آن کاملاً نقلی است، به حساب آورد. البته این کتاب از مطالب اخلاقی، تاریخی و فقهی نیز خالی نیست. به طور کلی در این اثر، مطالب کم ارتباط با عناوین بخش ها به چشم می خورد.

۲۳۶

۵-۱- عدم اکتفا به مصادر امامیه و توجه به پاره ای از آثار عامه

عدم اکتفا به مصادر و روایات امامیه و توجه به برخی از مصادر و احادیث عامه، و توجه مؤلف به برخی از نگاهشده های مخالفان را می توان از ویژگی های این کتاب برشمرد. ینابیع المودة، کنز العمال، مقاتل الطالبین، الدر المنثور، مقتل الحسین خوارزمی و تاریخ مدینه دمشق، از جمله آثار اهل سنت هستند که مؤلف در نگارش این کتاب از آن ها بهره برده است. آثاری چون کشف الغمة و مئة منقبة نیز از آثار مؤلفان امامی است که احادیث فضیلت معصومان را از طرق عامه نقل کرده اند و در این کتاب از آن احادیث به وفور یاد شده است.

۵-۲- وجود بیان های سودمند و شرح و بسط روایات

القطرة از وجود بیان های سودمند، به ویژه در روشن ساختن مُراد احادیث و جمع میان

روایات متعارض، بی بهره نیست. هرچند که تعداد این بیان‌ها به طرز قابل توجهی اندک است و احادیث این کتاب اغلب با احادیثی دیگر و اشعاری از شاعران شیعه و غیر شیعه شرح و بسط داده می‌شود. لذا تعداد احادیث این کتاب به مراتب بیش از شماره احادیثی است که در کتاب درج شده و حجم قابل توجهی از این اثر، به شعر اختصاص دارد. گاهی مطالب ذیل یک حدیث تاده صفحه و حتی بیشتر شرح و بسط می‌یابد.

۳-۵- ساختار سنتی و تبویب نیافتگی در ذیل عناوین بخش‌ها

شاید مهم‌ترین نقص این کتاب، تدوین نیافتگی مطالب ذیل بخش‌ها است. مطالب مندرج در بخش‌ها بی هیچ ترتیب و هماهنگی خاصی گرد هم آمده‌اند. لذا فقدان تبویب مطالب ذیل یک بخش، مطالعه موضوع محور این کتاب را با دشواری همراه کرده است. برای نمونه، هفت حدیث نخست از بخش اول جلد اول این کتاب به مطالب ذیل اختصاص دارد:

۱. اخلاص و تعریف آن از زبان پیامبر اسلام
۲. افضلیت پیامبر بر جمیع خلق
۳. لزوم شناخت حق اولیای الهی
۴. افتخار جبرائیل در هم نشینی با اهل بیت در جریان کساء
۵. نحوه استغفار ابلیس که به حق پیامبر و اهل بیت او استغفار می‌کند.
۶. چگونگی معرفت به پیامبر و اهل بیت او و ذکر اوصاف متعددی در کمالات و فضائل ایشان
۷. لزوم احسان بر اهل بیت پیامبر جهت توسل به آن حضرت و بهره‌مندی از شفاعت او در آخرت

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، نکات متعدد و تبویب نیافته‌ای در این هفت بخش به چشم می‌خورد که به سادگی نمی‌توان ربط منطقی میان احادیث آنها را دریافت.

۶- روش مؤلف در تألیف کتاب

صاحب القطرة، بخش‌های کتاب خود را بی‌هیچ مقدمه و توضیحی، با یک حدیث آغاز می‌کند. اگر مؤلف بخواهد کلامی را از خود، در شرح یا بیان یک حدیث بیاورد، با عبارت «قال المؤلف» آن را متمایز می‌کند. هرچند که مؤلف گاهی مضمون یک حدیث را بی‌آنکه به منبع و سند آن اشاره کند با عبارت «قال المؤلف» همراه کرده است.^۱ گاهی نیز به مدارک، اسناد و منابع دیگری حدیث اشاره می‌نماید و اضافات سایر منابع بر روایت مورد بحث خود را متذکر می‌شود.^۲ در موارد نادری نیز به روایات متعارض و نحوه جمع آن روایات می‌پردازد. برای نمونه در خصوص تعارض و جمع روایات مدت حکومت حضرت ولی عصر نکات سودمندی در بیان مؤلف آمده است.^۳

مؤلف در مواردی توضیحی کوتاه درباره شخصیتی که از او در متن کتاب سخن به میان آورده، ارائه می‌نماید. برای نمونه در معرفی اسماعیل بن ابی الحسن عباد بن عباس الطالقانی، المعروف بالصاحب، می‌نویسد: «او شیعه‌ای فاضل و دانشمند و عالم به علم کلام بود».^۴

چنانچه حدیث مورد نظر مؤلف در چندین کتاب گرد آمده باشد، پیش از ذکر متن حدیث، منابع آن با ذکر نام مؤلف و نام کتاب آورده می‌شود.^۵ هرچند گاهی نیز روایات مورد بحث مؤلف بدون ذکر منبع و نویسنده آن ذکر شده است.^۶ گاهی نیز به ذکر نام مؤلف اکتفا شده و به نام منبع اشاره نشده است.^۷ لذا روش واحدی در ارائه

۱. برای نمونه رک: مستنبط، سید احمد، همان، ۷۹/۱.

۲. همان، ۸۵/۱.

۳. همان، ۸۲۵/۲.

۴. همان، ۳۸۶/۱.

۵. همان، ۳۵۷/۱.

۶. برای نمونه رک: همان، ۴۶۹/۱، ح ۳۲۰.

۷. برای نمونه رک: همان، ۶۱۴/۱.

احادیث از این حیث در تمام این اثر دیده نمی‌شود. هرچند که بیشتر ارجاعات با ذکر نام نویسنده یا نام کتاب همراه است.

اگرچه علامه مستنبط در گزارش متن احادیث دقت قابل توجهی داشته و معمولاً از مصادر اصلی بهره می‌جسته است، اما ممکن است از پاره‌ای شواهد چنین برآید که وی احادیث متقدمین را با واسطه منابع فرعی متأخران نقل کرده است. برای نمونه وی حدیثی از کمال الدین مرحوم صدوق را با متنی متفاوت نسبت به مصدر اصلی و حتی بحار الانوار گزارش نموده که تنها با متنی منقول از *مدینه المعجز* علامه بحرانی سازگاری دارد.^۱ این امر می‌تواند احتمال بهره‌گیری وی از مصادر واسطه را تقویت نماید.

تقطیع نکردن احادیث و ذکر دقیق متن روایات، از دیگر ویژگی‌های این کتاب است. گاهی ادامه یک حدیث با آنکه ارتباط بسیار کمی با صدر حدیث و غرض مؤلف از ذکر آن دارد، آورده می‌شود. برای نمونه سفارش امام صادق ع به شیعیان به رعایت برخی امور اخلاقی در انتهای روایتی که غرض مؤلف از ذکر آن بیان شناخت حق اهل بیت است، از جمله مواردی است که حاکی از مثنی نویسنده در عدم تقطیع روایات است.^۲ هرچند که در موارد نادری به سبب مصالحی از ذکر کامل روایت پرهیز شده است. برای نمونه در خصوص خلفای اول و دوم در زمان ظهور حضرت ولی عصر، قسمتی از حدیث مورد نظر ذکر نشده است.^۳

اگرچه همت مؤلف در این کتاب بر گزارش دهی دقیق از مصادر است، اما گاهی میان نسخه موجود از یک کتاب و گزارش علامه مستنبط در *القطرة* تفاوت‌های

۱. رک: ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین، ۳۸۴/۲؛ مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ۲۴/۵۲؛ بحرانی، سید هاشم، *مدینه المعجز*، ۶۰۶/۷؛ مستنبط، سید احمد، همان، ۷۸۸/۲.

۲. برای نمونه رک: همان، ۸۴/۱.

۳. برای نمونه رک: همان، ۸۰۵/۱.

کوچکی دیده می‌شود. برای نمونه در حدیث ۱۵۸ در جلد اول که به مناقب حضرت امیرالمؤمنین اختصاص دارد، عبارت «فاطمه فرمود: «من مقصود از شجره طیبه هستم که همواره ثمره و میوه‌های گوارا می‌دهد.» علی فرمود: «و من گفتگوکننده با آن ازدها هستم.»^۱ در مصدر اصلی حدیث، یعنی فضائل شاذان بن جبرئیل، موجود نیست.^۲ به نظر می‌رسد نسخه در اختیار مؤلف، با نسخه منتشر یافته از این کتاب تفاوت داشته است.

۷- کارهای انجام شده پیرامون کتاب

برای نخستین بار، جلد نخست این کتاب توسط حجة الاسلام والمسلمین شیخ محمد ظریف مورد تحقیق قرار گرفت. همین محقق، جلد دوم این اثر را با همکاری محمد حسین رحیمیان ادامه داد. پس از اتمام فرایند تحقیق، اصلاحات متعددی بر آن واقع شد و آیات و روایات در پاورقی‌ها با تنظیم خوبی همراه گشت و لغات دشوار و احادیث نیازمند توضیح در پاورقی‌ها اشاره گردید.

ترجمه این اثر نیز توسط همین دو محقق، یعنی محمد ظریف و محمد حسن رحیمیان، به اتمام رسید. حجة الاسلام والمسلمین سید مرتضی مجتهدی سیستانی مقدمه‌ای بر ترجمه فارسی این کتاب نگاشته است که در ابتدای ترجمه فارسی موجود است. این کتاب تاکنون در ده نوبت توسط نشر حاذق منتشر شده است. متن عربی این کتاب را انتشارات ذوی القربی در قم منتشر نموده است.

کتاب القطرة من بحار فضائل النبی والعترة شرحی ندارد؛ اما فهرستی از موضوعات این اثر در ترجمه مذکور و در انتهای جلد دوم تنظیم شده است که مطالعه موضوعی این کتاب را سهولت می‌بخشد؛ هرچند که فهرست یاد شده به شدت نیازمند اصلاح است.

۱. همان، ۱/۳۶۴.

۲. رک: شاذان بن جبرئیل، سدیدالدین القمی، الفضائل، ص ۸۰.

پیشنهاد:

وجود مطالب مشترک در جلد اول و دوم کتاب القطرة و تبویب نیافتگی این اثر، مطالعه موضوعی آن را با دشواری همراه کرده است. از این رو به پژوهشگران حوزه امامت و حدیث، پیشنهاد می‌شود تا با جمع‌بندی بخش‌های همسان دو جلد این کتاب، و تبویب دقیق موضوعی مطالب آن ذیل هر بخش، پراکندگی احادیث، شرح‌ها، اشعار، بیانات و سایر نکات این اثر ارزشمند را سامان بخشند. هم‌چنین می‌توان با تفکیک مصادر اصحاب امامیه از آثار عامه، به مطالعه موضوعی روایات مخالفان در هر بخش، سهولت بخشید.

نتیجه

علامه مستنبط با هدف ادای دین به معصومان، در جهت تأکید بر توجه به معارف اهل بیت علیهم‌السلام، با پیروی از روش اسلاف امامیه به نگارش اثری حدیثی و کلامی در فضائل اهل بیت علیهم‌السلام روی آورد. وی با اتخاذ ساختاری سنتی و تا حدودی تدوین نیافته، تأثیرپذیری و دل‌بستگی خود به مشی اسلاف اصحاب امامیه را نشان داد و با الگوگیری از روش کلامی مدرسه حدیثی و کلامی قم در سده‌های سوم و چهارم هجری، بازگشتی هدفمندانه را به دوران پرفروغ کلام نقلی آغاز نمود که بی‌گمان در این راه موفقیت‌چندانی را کسب نکرد. وجود مقدمه‌های مفصل و طولانی، عدم تقطیع متن روایات، تبویب نیافتگی و فقدان نظم درونی بخش‌های کتاب، ذکر مصادر و مستندات و پایبندی به روش کلام نقلی از مهم‌ترین ویژگی‌های این کتاب است. نبود فهرست موضوعی و عدم ربط منطقی روشن میان مطلب پی‌درپی این کتاب، مطالعه موضوعی این اثر را با دشواری همراه کرده است. وجود برخی بیان‌ها و توضیحات سودمند در جهت فهم بهتر احادیث یا جمع میان احادیث متعارض، از دیگر ویژگی‌های کتاب مذکور است.

آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، الذریعة الى تصانیف الشيعة، بيروت، دارالأضواء، الطبعة الثالثة، ۱۴۰۳ ق.

ابن بابويه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمة، تحقیق: غفاری، علی اکبر، تهران: الاسلامیه، چاپ دوم: ۱۳۹۵ ق.

احمدیان، مینا - محدث زاده، حسین - عباسی، حبیب الله - نصیری، محمد رضا، اثر آفرینان، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ج ۵.

الامینی، محمد هادی، معجم رجال الفكر والأدب فی النجف خلال الف عام، نجف، ۱۹۹۲ م

البحرانی، السيد هاشم، مدينة المعاجز، قم: مؤسسة المعارف الإسلامية، الطبعة الأولى، ۱۴۱۵ ق.

شاذان بن جبرئیل، سدیدالدین القمی، الفضائل، قم، رضی: ۱۳۶۳ ش.

طباطبایی، عبد العزیز - طباطبایی بهبهانی، محمد - آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، طبقات أعلام الشيعة و هو نقباء البشر فی القرن الرابع عشر، قم: دارالمرتضى للنشر.

المجلسی، محمد باقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمه، بيروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

المستنبط، السيد احمد بن السيد الرضى التبریزی الساوجی، القطرة من بحار فضائل العترة، قم، ذوی القربی، طبعة الأولى، ۱۳۸۲ هـ. ش.

مستنبط، سيد احمد، قطره ای از دریای فضائل اهل بیت، مترجم: ظریف، محمد - رحیمیان، محمد حسن، مقدمه: مجتهدی سیستانی، سيد مرتضی، قم: نشر حاذق، چاپ

هفتم، ۱۴۸۲ ق.

التعريف بكتاب "القطرة من بحار مناقب النبي والعترة"

محمد علي الموحي^١

الخلاصة:

يعدّ كتاب "القطرة من بحار مناقب النبي والعترة" كتاباً كلامياً حديثياً في سبيل دراسة فضائل أهل البيت عليهم السلام. إنَّ الهيكلية التقليدية والمكونات غير المنظمة بالدقّة وقلة الإنجازات العلميّة لهذا الكتاب أدّى إلى الوقوع في مشكلة التكرار، ولكن تمّت الاستفادة من هذا التكرار في سبيل التقليل من عامل الاشتغال بالمباحث الفقهيّة الصرفة، وكذلك حفظ وتثبيت المعطيات الحديثيّة وإحياء الطريقة الكلاميّة عند علماء الإماميّة السالفين.

مضافاً إلى أنّ من أهداف المؤلّف في تأليف كتابه هذا هو تادية بعض حقوق الأئمّة المعصومين عليهم السلام، والتأكيد على وجوب الاهتمام بمعارف أهل البيت وضرورة اتباعهم عليهم السلام.

التعريف بمشروعين مهمّين في مجال الإمامة إطالة على "النظام الجامع لمواضيع الإمامة"

منذ أن أعلن رسول الله صلى الله عليه وآله إمامة ولاية أمير المؤمنين وأولاده الطاهرين عليهم السلام حَبَّرت آلاف الأقلام على الأوراق حتّى أثبتت هذه الولاية. إن نظرة عابرة على رسائل الإمامة في موسوعة الذريعة إلى تصانيف الشيعة وكذلك نظرة عابرة إلى مكتبة أمير المؤمنين عليه السلام التخصّصية في مشهد المقدّسة حيث تحتوي على أكثر من ٢٠ ألف كتاب حول إمامة أمير المؤمنين لهو شاهد صدق ودليل عينيّ على صحّة هذا المدّعى.

في هذا البين، فإن سعة الروايات والأحاديث في تبيين مختلف مسائل الإمامة هو مجال واسع للبحث، وهي السبب لنشأة ردود أفعال عقيدية في مسائل الإمامة الدقيقة وقد كوّنت مواضيع وأبحاث دقيقة وعويصة في باب الإمامة.

١. طالب مرحلة الدكتوراه في الكلام الإسلامي بجامعة قم.

لقد صمّمت معاونة التحقيق في مركز الإمامة التخصصي منذ عام ١٣٩٣ ش على إعداد مجموعة كاملة شاملة لجميع مسائل الإمامة في سبيل الإشراف على مسائل الإمامة والتراث الكلامي في مجال الإمامة تحت عنوان: "النظام الجامع لمواضيع الإمامة".

إن هذا النظام الجامع يحتوي في بعض المواضيع على ثلاث أو أربع طبقات من خلال دراسة دقيق وترتيب أنيق في ستة مباحث:

١. المبادئ وكليات الإمامة.
٢. نظريات الإمامة.
٣. مواضيع ومسائل الإمامة.
٤. تاريخ الإمامة.
٥. الإمامة والعلوم.
٦. دراسات إستراتيجية حول الإمام.

إطالة عابرة على "النظام الجامع للتحقق من صحة الأخبار"

إنّ التحقّق من صحّة الأحاديث الواصلة من الأئمة المعصومين عليهم السلام منذ القدم وحتى عصر حضور الأئمة عليهم السلام من المسائل المهمة التي اهتمّ بها الأصحاب، وبذلك تمّ تأسيس علم رجال الحديث.

ولعلماء الشيعة جهود جبارة في سبيل إحياء التحقيق من صحّة الأحاديث، وكانت نتائج هذه الجهود مصنّفات كثيرة في مواضيع عديدة في هذا المجال، والكتب الثمانية الرجالية هي أقدم المصنّفات الموجودة في هذا الشأن.

تمّ تأليف هذه الكتب بشكل عام من أربع اتجاهات: معرفة الطبقة، الفهرسة، الجرح والتعديل، ومعلومات متفرقة. مع ذلك لم تف هذه المصنّفات لإجابة أسئلة الباحثين والمحقّقين وتلبية حاجاتهم في كثير من المواضيع.

بناء على ذلك قام مركز الإمامة بخطوة جادة وجديدة في هذا الشأن، من خلال استضافة الأستاذ الفاضل السيّد علي رضا الحسيني الشيرازي، وإقامة اجتماعات علمية عديدة لتحقيق وإعداد مجموعة "النظام الجامع للتحقق من صحة الأخبار"، وقد تقسيمه إلى ثمانية فصول، يشتمل كل فصل على مواضيع دقيقة ومختلفة. لقد تمّ الاهتمام بآراء وأنظار قدماء الأصحاب حول الرواية على خلاف في الكثير من الدراسات الرجالية المعاصرة.

A Bibliography of the Book " Al Qatrata men Behar Manaqeb al Nabi va al Itrah"

Muhammad Ali Muvaheddi ¹

Abstract

"Al Qatrata men Behar Manaqeb al Nabi va al Itrah" is a book of theology and hadith which has been written for the purpose of reviewing the virtues of Ahl Al-Bayt (the Prophet's Household) (PBHT). Its traditional structure, its rather poor systematicity, and its meagerness of new scientific achievements have led to being somehow accused of repetition. However, this repetition could be said to have been purposeful in terms of maintaining and establishing the pre-existing hadiths, reviving the theological methods of early Imamyeh, and decreasing the proportion of a one-sided preoccupation with mere jurisprudential discussions. In addition to paying tribute to the Infallibles, an emphasis on the necessity of attending to Ahl Al-Bayt's teachings as well as a warning about the necessity of following them are among the motives of writing the book.

---

1. PhD candidate in Islamic theology in Qom University. movahheddi85@yahoo.com